

UDK 910.1 (497.5)

Primljeno (*Received*): 27. 8. 1993.Prihvaćeno (*Accepted*): 28.12.1993.

Pregledni članak

Review

PREGLED RAZVOJA GEOGRAFIJE U HRVATSKOJ UZ 110. OBLJETNICU KATEDRE ZA GEOGRAFIJU U ZAGREBU

DRAGUTIN FELETAR

Katedra za geografiju osnovana je pri Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu 1883. godine. U članku je prezentiran pregled razvoja geografije u Hrvatskoj kroz šest osnovnih razdoblja: (1) do 17. stoljeća, (2) u 17. i 18. stoljeću, (3) u 19. stoljeću, (4) od 1883. do 1945. godine, (5) od 1945. do 1990. godine, (6) suvremena stremljenja. Najveći broj podataka navodi se za četvrto i peto razvojno razdoblje.

The Review of Development of Croatian Geography (on 110th Anniversary of Geographical Department at the University of Zagreb)

Geographical Department was established in 1883 at the Faculty of Philosophy in Zagreb. In the paper is given the review of development of Croatian geography in six stages: (1) up to 17th century; (2) 17th and 18th centuries; (3) 19th century; (4) 1883-1945; (6) present situation. The fourth and fifth stages are presented in more detail.

I.

I na prostoru Hrvatske, odnosno u Hrvata, geografija ima stožerno mjesto u razvoju znanosti, kako po svojim znanstveno-stručnim prinosima, tako i prema djelatnosti većeg broja svojih vrsnih interpreata. Dugom tradicijom istraživačkog i pedagoškog djelovanja, geografi su dali golem doprinos boljem poznavanju Hrvatske, kao i razvoju znanosti op-

ćenito. Opsežnija monografska studija (ili knjiga), koja bi sustavno prikazala dosadanji razvoj i domete hrvatske geografije, još nije napisana. Ali o putovima i dostignućima ove znanstvene discipline dosad je objavljeno pedesetak članaka i radova (uglavnom u domaćoj periodici), što je bio i temelj za pisanje ovoga pregleda (uz postojeću dokumentaciju

Geografskoga odjela PMF i Hrvatskog geografskog društva u Zagrebu).

Geografske spoznaje o današnjem prostoru Hrvatske, bilo kartografske ili opisne, sežu u daleku prošlost i važan su sastavni dio hrvatske znanstveno-kulturne povijesti. Kao i u razvoju općih ljudskih spoznaja, napredak geografskih istraživanja zavisio je od niza činitelja i prolazio kroz različite razvojne faze, s izrazitim ubrzanjem u posljednjih stotinjak godina. Iako je teško sastaviti općenitu periodizaciju razvoja geografije (o i u) Hrvatske, ipak možemo izdvojiti nekoliko (grubih) uvjetnih osnovnih razdoblja:

– Prvo razdoblje: od početaka do 17. stoljeća, kada je o prostoru Hrvatske stvoreno razmjerno malo geografskih radova (iako su oni od izuzetne važnosti za našu znanost i kulturu).

– Drugo razdoblje: u 17. i 18. stoljeću nastalo je niz važnih geografskih opisnih i kartografskih djela.

– Treće razdoblje: u 19. stoljeću stvoreni su temelji ne samo za znatan znanstveni napredak geografije u Hrvatskoj, nego i za njezino sveučilišno institucionaliziranje.

– Četrto razdoblje: u Zagrebu je 1883. godine osnovana Katedra za geografiju, prva na slavenskom jugu, pa se geografska znanost slijedećih šezdesetak godina (do 1945) bori za definitivnu afirmaciju i položaj u složenoj slici napretka znanstvenih saznanja.

– Peto razdoblje: od 1945. do 1990. geografija je učinila velik znan-

stveni pomak, iako zapretana klimom realsocijalističkog društvenog i gospodarskog sustava.

– Šesto razdoblje: suvremeni razvoj hrvatske geografije karakterizira njezino nastojanje ukorporiranja u tokove europskih i svjetskih dostignuća, usprkos krize koja potresa ovaj dio staroga kontinenta.

II.

Od antičkih itinerara pa do početka novoga vijeka, a jednim dijelom i kasnije, geografska saznanja o prostoru Hrvatske crpimo iz djela i dokumentacije koja dakako nije bila samo geografska, već pripada u opće dobro znanstveno-povijesne baštine. Također je karakteristično da su autori i interpreti tih saznanja mahom s drugog područja, bilo s istoka (manje) ili zapada (više), jer materijalno-kulturni razvoj naroda koji su živjeli na tlu Hrvatske, pa i samih Hrvata nakon doseljenja, nije u to doba uglavnom dosizao takvu razinu koja bi omogućavala stvaranje i djelovanje većeg broja znanstvenih djelatnika ili visokoškolskih ustanova.

Rimski itinerari, pogotovo neki od njih, imaju osobito značenje za spoznaju geografskih osobina prostora Hrvatske u to doba, a rani i pogotovu razvijeni srednji vijek donose nešto više djela koja imaju i elemente geografskih saznanja o našim krajevima i ljudima. U spektru tih povijesnih izvora, za naš geografski prostor od velikog su značenja već dostignuća jednog Eratostena, ili kasnije Strabona, Plinija Starijeg i drugih grčkih i rimskih znanstvenika, da se o va-

žnosti jedne Tabule Peutingeriane i sličnih izvora i ne govori.

Za hrvatski je prostor od osobitoga značenja, primjerice, i »Cosmographia anonymi Ravennatis« iz 7. stoljeća, a pogotovu djela znamenitog Konstantina Porfirogeneta (Constantini Porphyrogetini), potom nekih arapskih i osobito talijanskih i njemačkih autora. To je razdoblje zaokruženo nezaobilaznim prinosima iz doba humanizma i renesanse, posve na početku novoga doba.

Za geografska istraživanja toga dalekoga razdoblja, vrlo su značajna i djela nekih domaćih autora s južnoslavenskoga prostora, poput Ljetopisa popa Dukljanina, a u kasnom srednjem vijeku, primjerice, Tome arhiđakonu splitskog »Historia salonitanorum pontificum atque Spalatensium« iz 13. ili Ivana arhiđakona goričkog iz 14. stoljeća (s poznatim popisom župa Zagrebačke biskupije iz 1334). Uz to, od 15. stoljeća javlja se već i niz putopisa, koji po svojoj strukturi i obavijestima predstavljaju i važnu geografsku građu o hrvatskim prostorima. Takve putopise mahom pišu stranci, osobito Talijani, Austrijanci i Nijemci, ali i neki naši pisci (primjerice Vrančić, Hranković, Šižgorić i drugi). Rogić smatra da su »srednjovjekovni spisi znatno siromašniji, te da su uglavnom kompilacija antičkih geografskih spoznaja, te u tom pogledu imaju znatno manju vrijednost. Udaljenost naših prostora od središta razvijenosti arapske geografske djelatnosti, uzrok je da osim kartografsko-deskriptivnih osvrta na naše krajeve, ne raspolazemo za suvremeno historijsko-geografsko

istraživanje znatnijim izvorima arapske geografije. Renesansno razdoblje je u pogledu geografskih saznanja o našem prostoru značajno bogatije, iako bi se s obzirom na blizinu i kontakte sa žarištima renesansne znanosti i umjetnosti moglo i više očekivati« (Rogić, 1987, 37, p. 10).

Od zasebnog su geografskog zanimanja karte i razvoj kartografije, čija dostignuća nisu zaobišla ni područje Hrvatske. Sve do 15. stoljeća možemo govoriti o tzv. kršćanskim srednjovjekovnim kartama, kojih je brojem razmjerno malo i koje još ne poznaju neka važna pravila i tehnologiju izrade. Ipak, i za naše krajeve od temeljnog geografskog značenja su karte brojnih stranih kartografa, od Ptolomeja i Idrizija do Orteliusa i drugih. Kao što je poznato, početkom novoga vijeka dolazi do prijeloma u saznanjima u izradi karata i kartografiji u svijetu, pa od toga vremena nalazimo sve više suvremenijih karata s realnijim odnosima u prostoru. Sve do 17. stoljeća karte našeg geografskog prostora crtane su uglavnom rukom stranaca, a zapaženiji razvoj hrvatske kartografije možemo označiti od pojave Glavačove karte 1673. godine.

III.

U 17. i 18. stoljeću formiraju se temelji za nagliji razvoj znanosti, a na postulatima humanizma i renesanse. To je prekretničko razdoblje u razvoju enciklopedijsko-univerzalnih geografskih radova, a nastaju brojna djela sve složenije strukture (Marsigli, Ritter Vitezović, Valvasor, Čelebi, Fortis, Hacquet, Taube, Piller Mitter-

bacher, Engel, Katančić i brojni drugi). Općim napretkom sredstava za proizvodnju i time znanosti i kulture, raste i zanimanje za naše krajeve, a i na hrvatskome je tlu sve više školovanih i učenih ljudi koji opisuju i proučavaju prostor oko sebe. Naši se ljudi školuju na stranim učilištima i izravno donose njihove utjecaje (osobito iz germanske i romanske sfere), a i sve je više stranih stručnjaka i putopisaca koji borave u našim krajevima i objavljuju radove o njima. Tu pozitivnu tendenciju nisu mogli zauzdati niti osmanska ekspanzija s istoka i druge nedaće koje su u to doba zahvatile hrvatski nacionalni prostor.

Već u 17. stoljeću strani se autori javljaju kompleksnijim opisima dijelova Hrvatske (poput opisa Dunava Marsilija i von Birkena, i slično), a iz tog doba potječe važno i opsežno djelo Weicharda Valvasora »Die Ehre des Herzogthums Crain« (Ljubljana, 1689), u kojem ima i obilje materijala o hrvatskim krajevima. Za naše pak primorske krajeve, od posebnoga je značenja Lucićevo djelo »De regno Dalmatiae et Croatiae«, izdano u drugoj polovici 17. stoljeća (Amstelodami, 1666). Iz toga stoljeća, dakako, već je napisano i nekoliko zapaženih putopisa o našim krajevima (među ostalim, tada se javlja i znameniti turski putopisac Evlija Čelebi).

I u kartografiji, 17. stoljeće najavilo je golem napredak, koji su izradili karata omogućila nova znanstvena i tehnička dostignuća (bolje poznavanje mjerila, metoda triangulacije i slično). Hrvatski geografski prostor obilno je u to doba prikazivan na kar-

tama stranih kartografa (Mercator, Hirschvogel, Cantelli, Coronelli, Stier i brojni drugi), ali za nas je od naročite vrijednosti karta Hrvatske koju je 1673. izradio varaždinski Isusovac Stjepan Glavač, obilježivši time stvarne začetke suvremene hrvatske kartografije.

U razvijenim zemljama Europe, obilje geografskih radova u 18. stoljeću, najavilo je stasanje geografije u značajnu samostalnu, suvremenu znanstvenu disciplinu, što je dakako imalo odraza i na hrvatske krajeve, pogotovu u drugoj polovici toga stoljeća. Doduše, i tada naš geografski prostor u većoj mjeri proučavaju i o njemu pišu prvenstveno strani geografi i drugi stručnjaci, ali uz njih već se javlja i veći broj domaćih autora (iako uglavnom ne tiskaju svoja djela na hrvatskom jeziku). Među brojnim objavljenim radovima iz toga doba, koji su mahom tiskani u Italiji, Austriji ili Njemačkoj, za razvoj spoznaje o našim krajevima i za našu geografiju, od osobitoga su značenja djela A. Fortisa, B. Hacqueta, F. W. Taubea, Pillera, Mitterpachera, Engela, Vukasovića, Katančića, Blaškovića, Bonbardija i drugih.

Najznačajnija djela većine spomenutih autora o našim krajevima objavljena su zadnjih nekoliko desetljeća 18. stoljeća, pa bez sumnje najavljuju nova dostignuća i napredak geografije koji je uzlazno ostvaren u 19. stoljeću. Za razvoj hrvatske geografije od posebnoga je značenja u to doba objelodanjena knjiga Alberta Fortisa »Viaggio de Dalmazia« (1744), koja je nedavno doživjela i svoj pre-tisak. Tu su zatim i djela Baltazara

Hacqueta, koji je s velikom upornošću i ljubavlju istraživao hrvatske krajeve od 1775. do 1783. godine – za nas su značajne njegove knjige »Oryctographica Carniolika oder physikalische Erdeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien und zum Teil der benachbarten Länder« 1778–1787, zatim »Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen« 1785, te etnografsko djelo »Abbildungen und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Ilyren und Slaven« 1801. Znameniti putopisac i znanstvenik Friedrich Wilhelm von Taube, koji je od 1776. do 1777. proputovao Slavoniju i Srijem, napisao je i objelodanio 1777. knjigu »Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogtums Syrmien«.

Dakako, u 18. stoljeću i kartografija je već dosegla zavidnu razinu (i masovnost tiskanja karata i atlasa), što vrijedi i za područje koje naseljavaju Hrvati. Još uvijek većinu tih karata produciraju stranci, ali i hrvatska kartografija ime sve više interpretira. Bio je to značajan doprinos stvaranju temelja za skorašnje potvrđivanje hrvatske, kao značajnog dijela srednjoeuropske geografije.

IV.

U prvoj polovici 19. stoljeća geografija u razvijenoj Europi, ponajprije zaslugama Humboldta i Rittera (te cjelokupne njemačke i francuske klasične geografske škole), definitivno stječe status i afirmaciju značajne i samosvojne moderne znanstve-

ne discipline. U drugoj pak polovici 19. i početkom 20. stoljeća, geografija se razvija i predstavlja kao autoritativan i sintetički istraživač i objašnjivač uzročno-posljedičnih i procesnih veza pojava i odnosa u geografskom prostoru. Prinosima Ratzela, Hettnera, Vidala de la Blanchea i brojnih drugih istaknutih geografa iz Europe i svijeta, geografija se snažno razvija u svim zemljama, dajući važnost i fizičkogeografskim i socijalnogeografskim (antropogeografskim) istraživanjima. Geografija postaje i važnim predmetom izučavanja na modernim europskim i svjetskim sveučilištima.

U hrvatskim krajevima u prvim desetljećima 19. stoljeća još uvijek nema bitnih promjena u geografskim istraživanjima u odnosu na ranija razdoblja. Još uvijek najviše radova o hrvatskim krajevima pišu stranci: zadržavaju se uglavnom na razini opisa, fascinira ih raznolikost prirode i klasičan ruralni život ljudi, ne ulazeći dublje u objašnjavanje procesa koji se zbivaju u prostoru. Među tim radovima o našim krajevima ima još podosta putopisa, a dobar dio odnosi se i na područje Vojne krajine (gdje je službovao veći broj intelektualaca iz drugih dijelova Habsburške monarhije). Iz prve polovice 19. stoljeća za upoznavanje hrvatskih krajeva, a time i za razvoj geografije, od značenja su, među ostalim, djela Ivana Čaplovića »Slavonien und zum Teil Kroatien...« 1829, zatim J. F. Fraasa »Vollständige Topographie der k. u. k. Karlstädter Militärgrenze« 1835, J. G. Wilkinsona »Dalmatia and Montenegro« 1848, F. Pettera »Dalmatien in seinen ver-

schiedene Beziehungen« 1857, A. Patona »Highlands and Islands of the Adria« 1849, te još i radovi Demiena, Hietzingera, Schmidela, Sarrare, Ciccarellija, kasnije Vaničeka i brojnih drugih.

U cjelokupnom društvom životu Hrvatske, pa tako i na području znatnosti, korjenite promjene unosi razdoblje Hrvatskog narodnog preporoda (odnosno Ilirskoga pokreta), kada se i u geografiji započinju stvarati opsežnija djela na hrvatskomu jeziku, te se tako udaraju temelji za sustavnija istraživanja i odgoj hrvatskih geografa, kao i za stvaranje prvih geografskih znanstvenih jezgri. Dakle, napretku (i) geografije u to su doba pogodovali s jedne strane sve življi utjecaji iz Europe, a s druge stvaralački duh Hrvatskoga narodnoga pokreta. O svojem kraju i zemlji želi se znati što više, žele se dublje objasniti pojedine pojave i procesi u prostoru. To je utjecalo na brži tok istraživanja, objavljuje se i sve više knjiga i članaka na hrvatskom jeziku (pa i prvih školskih udžbenika), osobito velika mogućnost razvoja geografije pokazala se u okviru novoosnovanih hrvatskih kulturnih i znanstvenih institucija – Matice hrvatske (1842), Južnoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1866) i modernog Zagrebačkog sveučilišta (1874).

Geografija se razvija usporedo s ostalim granama znanosti, osobito u početku u okrilju prirodnih. Razdoblje do institucionaliziranja geografije kao samosvojne katedre na Zagrebačkom sveučilištu, dakle do 1883. godine, onačava pravi polet u geografskim istra-

živanjima hrvatskih krajeva, prćenje dijela dostignuća europskih geografskih središta i objavljivanja niza značajnih knjiga i članaka. A. Rožić je već početkom 19. stoljeća najavio polet hrvatske geografije – on izdaje 1823. godine u Varaždinu »Kratek zavjetek zemaljskoga izpisivanja hrvatske i vugerske zemlje i oneh orsagov koji pod jednom korunom zajedinjeni jesu«, pa uskoro potom i »Mali zemljopis za početnike«. Mnogo je utjecajnije za razvoj hrvatske geografije bilo opsežno djelo zagrebačkoga gimnazijskoga katehete Dragutina Seljana »Zemljopis pokrajinah ilirskih, iliti ogledalo zemlje na kojoj prebiva narod ilirsko-slavjanski sa opisivanjem berdah, potokah, gradovah i znatnih mestah polag sadašnjeg stališa, s kratkim dogopisnim dodatkom i priloženim krajobrazom iliti mapom«, koje je tiskano u Zagrebu 1843. godine.

Tek u doba i nakon osnivanja JAZU (HAZU) i Zagrebačkog sveučilišta, objelodanjuje se veći broj geografskih djela, te stručnih i znanstvenih članaka i rasprava (osobito u novopokrenutim »Radovima JAZU«), što je sve neposredno prethodilo i osnivanju Katedre za geografiju. Razvoju geografije u to je doba osobito pogodovao i razmjerni polet drugih srodnih znanstvenih disciplina, pogotovu s područja prirodnih znanosti i kartografije. Između ostalog, razvoju geografije pomogla je i afirmacija statistike, što je omogućilo egzaktnije istraživanje procesa u prostoru. U Hrvatskoj se od 1857. godine obavljaju redovno (svakih desetak godina) sveobuhvatni popisi stanovništva, a

1874. godine Petar Matković, zajedno s M. Zoričićem, osniva u Zagrebu Statistički ured za Hrvatsku i Slavoniju (udarivši time temelje sistematskom vođenju statistike u nas). Osobito je značajan razvoj kartografije, koja od polovice 19. stoljeća i u nas bilježi nagli uspon. Naime, od tada se i u Hrvatskoj provode sistematske premjere (stvaranje katastra), što omogućuje tiskanje topografskih karata, kao nove kvalitete u prikazivanju i proučavanju geografskoga prostora..

Petar Matković, koji je kasnije bio i najzaslužniji za osnivanje Katedre za geografiju, izdaje u Zagrebu 1864. godine »Statistički nacrt trojedne kraljevine«. Ta svoja statističko-geografska istraživanja, Matković je 1873. zaokružio opsežnim djelom »Hrvatska i Slavonija u svojih fizičkih i duševnih odnošajih«, koje je tiskano u povodu svjetske izložbe u Beču i koje je potom imalo poseban utjecaj na razvoj hrvatske geografije. Sličnih je značajki i statistički pouzdano djelo Vinka Sabljara »Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, koje je tiskano u Zagrebu 1866. godine.

Pri stvaranju neposrednih povoda i temelja za osnivanje Katedre za geografiju na Zagrebačkom sveučilištu, osobitu važnost imaju i djela poznatog hrvatskog povjesničara i geografa Vjekoslava Klaića. On, naime, 1878. u Zagrebu izdaje opsežno djelo »Prirodni zemljopis Hrvatske«, a potom od 1880. do 1883. u tri toma i »Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati«. Od važnosti su i Klaićevi radovi objavljeni u »Vjesniku Hrvat-

skog arheološkog društva«, u »Hrvatskom kolu« i drugdje. Iz tog doba potječe i knjižica J. Tomića »Hrvatska, to jest crtica iz zemljopisa«, izdana u Karlovcu 1869, te udžbenici nastave zemljopisa V. Z. Marika »Praktično podučavanje u zemljopisu trojedne kraljevine« (Zagreb, 1865) i F. Bradaške »Srvanjujući zemljopis za više razrede srednjih učionah« (Zagreb, 1867). Neposredno pred osnivanje Katedre za geografiju, svojim geografskim člancima u tadašnjoj periodici (uglavnom u »Radovima JAZU«) javljaju se još i P. Matković, F. Rački, Đ. Pilar, M. Brašnić, Ž. Vukasović i drugi. Valja također pripomenuti da je u to doba agilni P. Matković uredio i prvi hrvatski geografski atlas.

V.

Kao logična posljedica utjecaja iz Europe (kako modernih geografskih strujanja, tako i vala osuvremenjivanja srednjoeuropskih sveučilišta), te zapažene istraživačke i nakladničke geografske djelatnosti u samoj Hrvatskoj, bilo je i institucionaliziranje geografije osnivanjem Katedre za geografiju pri Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu 1883. godine. Dr. Petar Matković (1830-1898), koji je obavljao brojne važne javne funkcije (bio je i tajnik JAZU), studirao je geografiju u Beču, Pragu, Berlinu i Göttingenu, a doktorirao je 1860. godine na sveučilištu u Grazu. Bio je visokobrazovan i vrlo aktivan znanstveni i kulturni djelatnik, pa je stoga razumljivo da je upravo on postao jednim od glavnih pokretača i prvi voditelj Katedre za geografiju u Zagrebu.

Bila je to prva sveučilišna geografska katedra na slavenskom jugu, a nastala je i u okviru buđenja i stasanja cjelokupnog niza prirodnih i društvenih znanosti u Hrvatskoj toga razdoblja. Reformirano i osuvremenjeno Zagrebačko sveučilište (Strossmayer, 1874) bilo je pogodno i inicijativno tlo za ovakve značajne inovacije. Dr. Petar Matković tako postaje prvim sveučilišnim profesorom geografije u Hrvata, a od toga vremena se i u Zagrebu mogla studirati geografija, te stjecati zvanje profesora geografije, čime je započela epoha stvaranja domaćih stručnih, znanstvenih i pedagoških geografskih stručnjaka.

Početni rezultati djelovanja Katedre za geografiju pri Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu bili su razmjerno skromni, jer se djelovalo s malim brojem nastavnika i studenata, broj studenata bio je vrlo ograničen, a prostorni uvjeti nepogodni (u današnjem zdanju Rektorata). Ipak, uskoro se u najpozitivnijem smislu osjetilo djelovanje kadrova odgojenih na ovoj katedri, pa se geografska istraživanja obavljaju u sve većem obujmu i po suvremenijim metodama, zbiljski se prati razvoj europske geografije, a snažnije se djeluje i u školama (osobito gimnazijama). Uz to, stručnjaci okupljeni oko katedre, pa i ostali geografi, vrlo usko suraduju sa stručnjacima srodnih znanosti, što ima pozitivan odjek u broju i kvaliteti geografskih studija. Pogotovu je bila uspješna suradnja s ostalim katedrama na Mudroslovnom fakultetu, te kasnije s Hrvatskim na-

ravoslovnim društvom (osnovanim već 1885. godine).

Dr. Petar Matković rukovodio je katedrom deset godina (od 1883. do 1893). Godine 1893. na tom položaju zamjenjuje ga dr. Hinko Hranilović (1860–1922), nadaren i aktivan znanstvenik, koji je geografiju studirao također izvan Hrvatske – u Grazu, Beču, Berlinu i Oxfordu. Sve do kraja prvoga svjetskoga rata, zagrebačka katedra pod snažnim je utjecajem njemačke geografske škole, a metode rada, nastavni planovi i programi u studiju geografije, te pretežna orijentacija na izučavanje prirodnih osobina hrvatskog geografskog prostora – bitnije se ne mijenjaju.

U zadnjim desetljećima 19. stoljeća u Zagrebu (najranije u Južnih Slavena) pojedini istomišljenici strukovno se udružuju u stručne organizacije ili društva, koja su u zadnjih stotinjak godina odigrala i te kako važnu ulogu u razvoju svih znanstvenih grana u nas. U Zagrebu je u to doba živjelo sve više geografa, a taj se predmet predavao i u višim razredima pučke škole, kao i u gimnaziji. U tim okolnostima bilo je logično pokretanje osnivanja zasebnog hrvatskog geografskog društva, koje bi okupljalo stručne i znanstvene djelatnike, ali i zaljubljenike u geografiju (iz ostalih specijalnosti, pa i »običnog« pučanstva).

Inicijativu za osnivanje geografskoga društva davali su prvenstveno dr. Petar Matković i dr. Alfonz Heinz, pa je Geografsko društvo u Zagrebu doista i osnovano već 1897. godine (najstarije u ovom dijelu Europe). Međutim, uskoro je konstatirano

rano da će geografi moći kvalitetnije djelovati u okviru već afirmiranog Hrvatskog naravoslovnoga društva, pa se geografi 1899. godine priključuju ovom društvu kao zasebna sekcija. Geografski odsjek Hrvatskog prirodoslovnog društva djelovao je osobito kroz slijedeće grupe istraživanja: tvrda kora naše Zemlje, vode, pojave u zraku, životinje i biline, te narod (dakle, prvenstvo su imala prirodno-geografska istraživanja). Od 1900. godine geografi su doista vrlo aktivni u Hrvatskom prirodoslovnom društvu, što se očituje i kroz objavljivanje niza članaka geografskoga sadržaja u godištima Glasnika Hrvatskog prirodoslovnog društva. Kao najmarljiviji suradnici, s prilogima geografskoga sadržaja, javljaju se u to vrijeme (do 1918) H. Hranilović, A. Gavazzi, D. Gorjanović Kramberger, M. Šenoa, D. Hirc, D. Franić, S. Pavičić, F. Koch i J. Poljak. Dr. Milan Šenoa je 1917. godine u Glasniku Hrvatskog prirodoslovnog društva objavio i članak »Geografska bibliografija za Hrvatsku i Slavoniju«, iz kojega se dokumentirano vidi da su geografska istraživanja u Hrvatskog značajno uznapredovala.

U razdoblju od osnivanja Katedre za geografiju (1883), pa do 1918. godine, geografi su objavljivali, dakako, i u drugoj periodici, bilo u Hrvatskoj ili (ponešto) i u inozemstvu. U to je vrijeme iz pera naših geografa objavljeno nekoliko desetaka članaka, a nastavljena je i djelatnost izdavanja geografske literature (stručne, znanstvene i udžbeničke). Među tim radovima značajni su članci dr. Petra Matkovića (uglavnom

u časopisu Radovi JAZU), poput »Orografska razredba južnohrvatske visočine i njezina hipsometrijska razmjerja« (Rad JAZU 20, Zagreb, 1872), te »Putovanja po Balkanskom poluo-toku XVI. vieka« (Rad JAZU 49–136, Zagreb, 1879–1898), itd. Josip Torbar i Andrija Mohorovičić pišu prve veće radove o osobinama klime u Hrvatskoj (Rad JAZU 111 i 131, Zagreb, 1892. i 1916), a F. Vrbanić i M. Zoričić o demografiji naših krajeva. Za razvoj hrvatske geografije značajno je utjecala i knjiga dr. Hinka Hranilovića »Uvod u metodiku znanstvene geografije«, koja je objelodanjena u Zagrebu 1896. godine.

Početak 20. stoljeća pokreću se i objelodanjuju opsežnije knjige i publikacije, te studije o hrvatskom geografskom prostoru i to uglavnom iz pera domaćih autora. Radi se mahom o istraživanju i opisu fizičko-geografskih značajki naših krajeva, ali već se osjeća i prodor antropogeografije. Ova hrvatska izdanja imala su zapaženog utjecaja na razvoj geografije na cjelokupnom južnoslavenskom prostoru. Primjerice, 1900. godine Dragutin Hirc i Hinko Hranilović pokreću u više knjiga »Zemljopis Hrvatske«, a u stvaranju tekstova sudjelovalo je desetak suradnika (u uvodu je objavljen i opsežan prikaz dotadašnjeg razvoja hrvatske geografije). Utjecajno je bilo i obimno izdanje pod naslovom »Prirodni zemljopis Hrvatske«, koje je uredio Dragutin Hirc, a tiskano je u Zagrebu 1905. godine. U to vrijeme na unapređivanju geografije već djeluju i stručnjaci koji su odgojeni na samoj Katedri za geografiju u Zagrebu, a

uz već solidno razvijenu fizičku geografiju, sve se veća pozornost poklanja i antropogeografskim radovima. Najaktivniji interpret takve socijalne geografije pred prvi svjetski rat i u međuratnom razdoblju bio je znameniti hrvatski književnik i geograf dr. Milan Šenoa (1869-1961), koji je studirao u rodnom Zagrebu, tu je doktorirao (1895), te 1910. upravo na Katedri za geografiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu postao docentom za regionalnu geografiju.

Geografska hrvatska bibliografija do prvoga svjetskoga rata, a iz pera domaćih autora, već je narasla na stotinjak naslova, a brojnošću i kvalitetom priloga ističu se P. Matković, D. Hirc, H. Hranilović, M. Šenoa, Lj. Vukotinović, A. Mohorovičić, J. Kempf, R. Lopašić, A. Gavazzi, E. Laszowski, L. Jelić, J. Purić, T. Lang, D. Šurmin, D. Franić i drugi. Značajan broj radova o hrvatskom geografskom prostoru objavili su u to doba i strani geografi i drugi stručnjaci, a osobito Talijani, Austrijanci, Nijemci i Česi (dok je djelovanje i radovi srpskog geografa Jovana Cvijića u Hrvatskoj dočekano sa značajnim zanimanjem, ali i sa skepsom i opravdanim primjedbama).

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova, hrvatska geografija ostvarila je zapažen razvoj, ali je moglo biti učinjeno i više, pogotovu u praćenju zbivanja na europskoj i svjetskoj geografskoj sceni. Usprkos tomu, u tom razdoblju javljaju se i djelomično ostvaruju neke inicijative, koje su imale i te kakvog odraza na razvoj hrvatske geografije nakon 1945. godine. Poslije Hinka Hranilo-

vića (od 1918) dužnost predstojnika Katedre za geografiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu povjerena je dr. Milanu Šenoi, koji katedru pretvara 1922. godine u Geografski zavod, jačajući njegovu poziciju i kadrovsku strukturu.

Usporedo s brojem istraživača i objavljenih radova, jačaju u Zagrebu oba geografska smjera (fizička geografija i antropogeografija), pa se 1927. godine u okviru Filozofskog fakulteta osnivaju i dva geografska zavoda: Geografski zavod (predstojnik dr. Milan Šenoa), koji se pretežno bavi antropogeografijom, te Institut za fizičku geografiju (predstojnik dr. Artur Gavazzi), koji se poglavito bavi klimatologijom, geomorfologijom i hidrogeografijom. Na taj način organizirana geografija ostala je djelovati na Zagrebačkom sveučilištu sve do 1945. godine – jedino na mjestu predstojnika u Geografskom zavodu dr. Milana Šenou zamjenjuje dr. Zvonimir Dugački, te u Institutu za fizičku geografiju dr. Artura Gavazzija mijenja dr. Otto Oppitz, a dužnost pročelnika obavljao je i dr. Ivo Rubić.

Nakon prvoga svjetskoga rata, čini se, suradnja geografa u Hrvatskom prirodoslovnom društvu i njegovim izdanjima gotovo je presahla, jer u Glasniku toga društva gotovo nema geografskih članaka. Stoga agilni dr. Artur Gavazzi 1929. godine okuplja geografe u Zagrebu i osniva Geografsko društvo, ali pravila te organizacije nikad nisu potvrđena, pa je i društvo uskoro prestalo djelovati (inače, geografska društva u Beogradu osnovana su 1910,

a u Ljubljani 1922. godine). Ipak, za hrvatsku je geografiju golema korist ove Gavazzijeve zagrebačke inicijative: 1929. godine pokrenuto je izdavanje znanstvenoga časopisa Hrvatski geografski glasnik.

U drugom broju Hrvatskoga geografskoga glasnika, urednik dr. Artur Gavazzi piše o djelovanju Geografskoga društva u Zagrebu i ovo: »Svako od triju kulturnih središta: Zagreb, Beograd i Ljubljana ima svoje Geografsko društvo. U Zagrebu je ono osnovano 1929. godine (pravila još nisu potvrđena), dok je ranije opstojala »geografska sekcija« u opsegu Hrvatskoga prirodoslovnoga društva. Organ je njegov Hrvatski geografski glasnik, od kojega je izašla prva sveska (1929). Kao suradnici ističu se svi hrvatski visokoškolski pa i mnogi srednjoškolski nastavnici geografije i srodnih struka. Mnoge rasprave pisane su hrvatski (uz opsežan resume na kojem zapadnoevropskom jeziku), ali i mnoge na stranim jezicima. Htjelo se na taj način postići veći publicitet, a i prikazati rad hrvatskih geografa.« U razdoblju od 1929. do 1939. godine tiskano je deset brojeva Hrvatskog geografskog glasnika, u kojima je objavljeno više od 70 radova i informacija (osobito je obiman trobroj 8-10 izdan 1939. godine, a u povodu 75. obljetnice života dr. Artura Gavazzija, koji je cijelo vrijeme bio i odgovorni urednik i nakladnik časopisa).

U razdoblju od 1918. do 1945. godine u Hrvatskoj (i o njoj) objavljeno je podosta knjiga i sličnih publikacija geografskoga sadržaja. Ipak, nji-

hov je broj i domet bio nedovoljan za stvarne potrebe razvoja suvremenije geografije u Hrvata. Dakle, za napredak hrvatske geografije još je uvijek od prvenstvenoga značenja bila inozemna literatura. U tom je razdoblju, usprkos poteškoćama, povećano zanimanje za geografiju, povećan je broj školovanih geografa, a raste i broj studenata.

Uz dvadesetak monografskih i sličnih knjiga geografskoga sadržaja, te više udžbenika, napisano je i više stotina članaka i studija, od kojih je dobar dio objavljen izvan Hrvatske. Najveći broj članaka u Zagrebu uvršten je u dva časopisa: Hrvatski geografski glasnik, te Radovi JAZU. Za studij geografije toga doba, a naročito za regionalnu geografiju, još uvijek su kao temeljac služile obimne monografije Požege (J. Kempf), Karlovca (R. Lopašić) i Samobora (R. Lang), ali izdaju se i druge knjige. Velik utjecaj izvršio je repertorij »Opća geografija«, koji je izdao V. Balenović 1923, zatim »Ekonomska geografija« F. Lukasa (1923. i 1924), »Astronomska geografija« A. Gavazzija (1929) i druga slična izdanja. Godine 1939, nakon dugih priprema, F. Lukas i N. Peršić izdaju »Geografiju SHS«, a ovi autori priređuju i veliki Minervin atlas svijeta, dok S. Ratković izdaje istovremeno i »Zemljopis banovine Hrvatske«.

Radovima s područja fizičke i socijalne geografije isticali su se i brojni drugi autori. Značajan je bio pokušaj Z. Dugačkoga da uredi geografsku monografiju područja Hrvatske i Bosne, iako su obrađene tek neke teme

(autori su, uz Dugačkoga, bili Lukas, Oppitz, Peršić i Rosandić). Uz vrlo aktivnoga Filipa Lukasa, javljaju se i drugi autori, pogotovu I. Rubić, te mladi J. Roglić, a objavljuvani su i članci J. Modestina, V. Blaškovića, V. Dorčića, J. Marčića, A. Messnera-Šporčića, G. Manojlovića, I. Hoića, I. Steklasa, I. Jurasu, V. Balenovića, M. Gavazzija, N. Žica i drugih. »Osnivanjem Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu, što je bila prethodnica Ekonomskom fakultetu, nastalo je novo visokoškolsko središte studija ekonomske geografije. Organizacija studija i razvoj te grane u nas ukazuje izrazitu sličnost (utjecaj) s njemačkim takvim katedrama (Handelsgeographie), koje su uglavnom ostale po strani od snažnoga vala inovacija iniciranog idejama nove organizacije i ekonomske prostora« (Rogić).

VI.

Razvoj geografije u Hrvatskoj nakon 1945. godine karakterizira organizacijska konsolidacija, značajan razvoj visokoškolskog kadra, povećanje broja studenata i razmjerno uspješno praćenje europskih i svjetskih geografskih trendova i dostignuća. Taj je napredak ostvaren snažnim angažmanom glavnih interpreta, a pogotovu akademika Josipa Roglića, ali isto tako kao rezultat ukupnih promjena u društvu, znanosti i razvoju visokih škola u Hrvatskoj. I u tom najznačajnijem razdoblju razvoja geografije u Hrvata, bilo je raznoznačnih problema, zastoja, traženja i nerazumijevanja, ali i zna-

čajnih rezultata, pa je geografija uglavnom stala uz bok ostalim značnostima u Hrvatskoj, pogotovu prirodnim. Još prigodom ponovnog osnivanja Hrvatskog geografskog društva 1947. godine u Zagrebu, Josip Roglić je, među ostalim, rekao: »Geografija je kosturni element opće kulture, a geografsko znanje je neophodno u praktičnom životu«. Ipak, geografija nije cjelovitije iskoristila svoju razvojnu priliku, odnosno nije se nakon drugoga svjetskoga rata pa do danas razvila u onom obujmu i onoj kvaliteti kakve su stvarne potrebe hrvatskoga društva i naše znanosti.

U prvim godinama nakon drugoga svjetskoga rata, u vrlo teškim prilikama represivnog realsocijalizma, reorganizirana je i nastava geografije na Zagrebačkom sveučilištu. Godine 1945. za redovitog profesora i predstojnika Geografskoga zavoda izabran je dr. Josip Roglić, a nešto kasnije za izvanrednoga profesora dr. Ivo Rubić. Dualizam u organizaciji visokoškolske nastave geografije je ukinut, pa je odlukom Vijeća nastavnika Filozofskoga fakulteta u Zagrebu 1946. godine osnovan jedinstveni Geografski zavod, koji se zatim 1947. uključuje u sastavni dio novoosnovanog Prirodoslovno-matematičkog fakulteta. Geografija se, dakle, priključila fakultetskoj zajednici temeljnih prirodnih znanosti. Slijedećih godina, a pogotovu nakon šezdesetih, Geografski odjel PMF razvio se u jedini i glavni visokoškolski centar znanstvenih geografskih istraživanja, te obrazovanja profesora geografije. Uvelike je povećan broj nastavnog i znanstvenog osoblja, a održavaju se

uspješne veze sa stranim sveučilištima, pogotovu iz Europe i Sjeverne Amerike. Broj studenata zavisio je uglavnom od stvarnih potreba škola za tim kadrom.

Od samo dva profesora 1947. godine, znanstveno-nastavno vijeće Geografskoga odjela do danas (1993) povećano je na 27 članova (11 redovitih profesora, 1 izvanredni, 1 docent, 3 znanstvena asistenta i 11 asistenata-istraživača). Broj studenata u istom usporednom razdoblju povećan je s oko 90 na više od 450 – to stoga jer danas i za potrebe viših razreda osnovne škole, kao i za srednjoškolsko obrazovanje, pa i za potrebe znanstvenih i drugih institucija i gospodarstva, geografske kadrove školuje u cijeloj Hrvatskoj jedino Geografski odjel PMF u Zagrebu. Odgovornu dužnost predstojnika ili pročelnika Geografskog zavoda, odnosno kasnije Geografskog odjela, od 1945. do danas obavljali su slijedeći profesori: dr. Josip Roglić (1945–1963), dr. Ivan Crkvenčić (1963–1977), dr. Zlatko Pepeonik (1977–1978), dr. Mladen Friganović (1978–1979), dr. Veljko Rogić (1980–1982), dr. Zlatko Pepeonik (1983–1985), dr. Josip Riđanović (1985–1987), dr. Mladen Friganović (1988–1990), dr. Andrija Bognar (1990–1992), te dr. Zlatko Pepeonik (od 1992). U organizacijskom smislu, 1987. godine poradi specifičnih odnosa unutar Geografskoga odjela i poboljšanja uvjeta djelovanja, unutar odjela osnovana su dva zavoda: Zavod za geografiju i Zavod za geografiju i prostorno uređenje (predstojnici prvoga zavoda bili su dr. Mladen Friganović i dr.

Miroslav Sić, a drugoga dr. Veljko Rogić i dr. Dragutin Feletar). Unutar Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Geografski odjel nalazi se u okviru Prirodoslovnih odjela, te ima svoje članove u Znanstveno-nastavnom vijeću i Povjerenstvu.

Godine 1961. u nastojanju proširivanja znanstveno-istraživačkoga rada, te veće koncentracije znanstvenika, osnovan je i Geografski institut, također u okviru Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta. Institut je djelovao petnaestak godina i bio je značajna karika u razvoju hrvatske geografije. Kao direktor ovu je znanstvenu ustanovu najprije vodio akademik Josip Roglić (1961–1965), zatim je kraće vrijeme vršitelj dužnosti direktora bio dr. Mladen Friganović, a od 1965. do 1968. godine dr. Ivan Crkvenčić. Odlukom Sveučilišne skupštine 1968. godine, osnovan je Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, koji je tada na raznim projektima okupio sve zainteresirane znanstvene radnike geografije u Hrvatskoj. Radilo se tada na nizu značajnih projekata, a među ostalim i na prvoj obuhvatnoj Geografiji Hrvatske, nacionalnom atlasu Hrvatske, itd. Institut je djelovao sve do 1975. godine, odnosno do donošenja Zakona o organizaciji znanstvenoga rada, čime je ukinut. U cjelokupnom razdoblju direktorom instituta bio je dr. Ivan Crkvenčić.

Uz opsežan rad na pedagoškom polju (na odjelu se svake godine upisuje 110 studenata, grupa geografija, geografija-povijest i geografija-geologija), članovi Geografskoga odjela

praktički nose i najveći dio znanstvenih istraživanja. Znanstveni rad se provodi kroz nekoliko opsežnih znanstvenih projekata, kroz izdavanje znanstvenih publikacija, te kroz organizaciju vlastitih i sudjelovanje na drugim znanstvenim skupovima širom svijeta. Uz PMF geografiju gaji donekle i nekoliko drugih visokoškolskih ustanova u Hrvatskoj, ali u okvirima svojih užih specijalnosti. To se odnosi na Ekonomski fakultet, Filozofski fakultet (pedagogija) i Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Ekonomski i Pedagoški fakultet u Rijeci, Hotelijerski fakultet u Opatiji, Ekonomski fakultet u Splitu, Pedagoški fakultet u Osijeku i druge. Geografska se istraživanja obavljaju i unutar projekata koji se realiziraju u okviru Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (iako geografija praktički uopće nije zastupljena u ovoj najvišoj znanstvenoj ustanovi u Hrvata), Fakulteta prometnih znanosti u Zagrebu, Hrvatskom leksikografskom zavodu, u Matici hrvatskoj i drugdje.

Na Geografskom odjelu PMF u Zagrebu dosad je odgojen velik broj profesora geografije, koji čine osnovicu nastavnoga kadra za geografiju na školama u Hrvatskoj, dok se dio geografa uvelike afirmirao i u raznim djelatnostima izvan prosvjete. Računa se da danas u Hrvatskoj živi i djeluje oko 2600 nastavnika i profesora geografije. Od 1952. do 1993. godine na Geografskom odjelu diplomiralo je 1415 profesora geografije. Tu je obranjen i veći broj magistarskih radnji: prva 1963. (Pavao Kurtek), pa potom do 1993. ukupno 106.

Ukupno je na Geografskom odjelu obranjeno 59 doktorskih disertacija (od 1895. do 1993) i to kako slijedi:

Milan Šenoa (tema je bila »Rijeka Kupa i njezino porječje«, 1895), Zvonimir Dugački (1927), Oskar Reya (1928), Otto Oppitz (1929), Branimir Gussich (1929), Dragan Zbožinek (1932), Aron Fleischmann (1932), Rudolf Petrović (1942), Ivan Crkvenčić (1956), Velimir Rogić (1957), Mladen Friganović (1959), Tomislav Šegota (1961), Stanko Žuljić (1963), Josip Riđanović (1963), Pavao Kurtek (1965), Ante Kalogjera (1965), Klement Derado (1965), Ivan Baučić (1966), Fehim Balić (1970), Bajo Krivokapić (1972), Čazim Leši (1972), Milan Vresk (1972), Zlatko Pepeonik (1973), Miroslav Sić (1974), Aslan Pushka (1975), Muharem Cerabregu (1975), Riza Čavoli (1975), Mirko Marković (1975), Ante Marinović-Uzelac (1976), Ante Markotić (1977), Petrica Novosel Žic (1978), Adolf Malić (1979), Radovan Pavić (1979), Branko Radojičić (1979), Nikola Stražičić (1979), Miljenko Bilen (1980), Drita Statovcu (1981), Safet Nurković (1981), Andrija Bognar (1982), Dragutin Feletar (1982), Franka Lulić (1984), Mirko Brazda (1984), Željko Skala (1984), Esad Haskuka (1984), Zoran Rocca (1985), Martin Glamuzina (1985), Maria Rocca de Nazare (1987), Hrvoje Turk (1988), Marko Žerovnik (1988), Rade Knežević (1990), Zoran Klarić (1990), Ivica Nejašmić (1990), Stanko Pelc (1991), Damir Magaš (1992), Mate Matas (1993) i Zoran Curić (1993). Dakako, jedan broj magistara i doktora geografije djeluje izvan

Hrvatske, ali su neki znanstveni radnici koji djeluju u našoj zemlji završili studije u inozemstvu.

Za razvoj hrvatske geografije od osobitog je značenja bilo i ponovno osnivanje Hrvatskog geografskog društva 21. travnja 1947. godine, koje kontinuirano djeluje sve do danas. Godine 1982. reorganizirano je djelovanje društva, pa su osnovane regionalne organizacije sa sjedištem u Zagrebu, Puli, Rijeci, Splitu, Osijeku, Varaždinu i Koprivnici, koje su zajednički činile Savez geografskih društava Hrvatske. Novim demokratskim promjenama u Hrvatskoj, ukinut je savez, te je opet osnovano Hrvatsko geografsko društvo (1991), koje ima još uvijek aktivne regionalne jedinice. U okviru društva danas djeluje gotovo 600 geografa, mahom iz Zagreba i najvećih hrvatskih regionalnih središta. U okrilju društva, od 1947. godine neprestano do danas djeluje znanstveno-popularna geografska tribina »Geografski ponedjeljci« (u dvorani Geografskog odjela u Zagrebu), gdje je dosad održano gotovo 800 različitih predavanja, razgovora, susreta i promocija. Velika se pozornost poklanja i kontinuiranom radu na stručnom obrazovanju nastavnika geografije, pa je održan velik broj seminara (zimski seminar u Zagrebu ima tradiciju dužu od četiri desetljeća), stručnih terenskih izlazaka, razgovora, konzultacija i slično. Na tom su planu osobito aktivne i regionalne jedinice Hrvatskog geografskog društva.

Od posebne važnosti za razvoj geografije jest nakladnička djelatnost

Geografskog odjela, Hrvatskog geografskog društva, te nekoliko drugih nakladnika (osobito Školske knjige, Hrvatskog leksikografskog zavoda, Kartografije-Učila i drugih). Od 1950. godine kontinuirano izlazi hrvatski geografski godišnjak »Geografski glasnik«, pa je u dosadašnja 43 broja tiskano oko 300 znanstvenih i stručnih radova i rasprava, uglavnom domaćih autora (glavni urednici bili su dr. Josip Roglić, dr. Velimir Rogić, dr. Dragutin Feletar i dr. Miroslav Sić). Geografski glasnik osnovna je znanstvena tribina u hrvatskoj geografiji, a ima značajnoga utjecaja i na razvoj geografije u ovom dijelu Europe. Kao popularnije geografsko štivo za učenike srednjih i osnovnih škola pokrenut je 1955. godine i časopis »Geografski horizont«, koji izlazi dva ili četiri puta godišnje. Do danas su tiskana ukupno 132 broja u zavidnoj nakladi (neki brojevi tiskani su i u više od 15000 primjeraka). Geografsko društvo dosad je tiskalo i desetak knjiga – posebnih izdanja, koja se uglavnom odnose na monografske prikaze pojedinih krajeva Hrvatske ili nekih geografskih specijalnosti.

Razvila se i stručno-znanstvena nakladnička djelatnost samog Geografskog odjela – tu se od 1958. izdaje znanstveni časopis »Radovi« (od 1992. »Acta geographica Croatica«). Tiskano je dosad 27 svezaka, te objavljeno oko dvije stotine znanstvenih i stručnih članaka, te obilje drugoga materijala i informacija. To je časopis koji je stekao i međunarodni ugled, a ima golem utjecaj na razvoj geografije u Hrvatskoj. Urednici su do-

sad bili dr. Josip Roglić, dr. Mladen Friganović, dr. Ivo Baučić, dr. Milan Vresk i dr. Josip Ridanović.

Geografski odjel povremeno objelodanjuje i izdanja zborničkoga karaktera na stranim jezicima (pretežno engleskom i njemačkom) »Geographical papers«, koji ima ulogu povezivanja hrvatske s geografijama drugih zemalja. Prvi je broj tiskan 1970, a dosad je izdano 8 svezaka, s oko stotinu znanstvenih i stručnih članaka (urednik većine svezaka bio je dr. Ivan Crkvenčić). Članke, studije i informacije s područja geografije objavljuje i niz drugih časopisa, zbornika i knjiga, a u izdanju drugih hrvatskih fakulteta, Hrvatskog leksikografskog zavoda, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, znanstvenih instituta i slično.

Geografska bibliografija o Hrvatskoj, mahom iz pera domaćih autora, mjeri se danas već tisućama bibliografskih jedinica, što govori o značenju i razvoju ove struke. U geografskim istraživanjima sudjeluje značajan broj znanstvenih radnika i istraživača (iako još uvijek premalo u odnosu na stvarne potrebe). Neka područja Hrvatske dobila su zaočkružene ili specijalizirane geografske studije, a 1974. godine, pod uredništvom dr. Ivana Crkvenčića, u šest knjiga tiskana je po prvi put obuhvatna »Geografija Hrvatske«. Tiskano je i nekoliko atlasa, a osobito važna djelatnost razvila se na stvaranju udžbeničke geografske literature, kako u osnovnim i srednjim školama, tako i na sveučilištu.

Svojim posebnim doprinosom u znanstvenim istraživanjima, pisanju

rasprava i drugih priloga, kao i u pedagoškom radu, u hrvatskoj geografiji nakon drugog svjetskoga rada ističu se dr. Josip Roglić (geomorfologija, opća geografija), dr. Ivan Crkvenčić (socijalna i agrarna geografija), dr. Veljko Rogić (regionalna i historijska geografija), dr. Mladen Friganović (demogeografija), dr. Tomislav Šegota (klima), dr. Josip Ridanović (vodè), dr. Vladimir Blašković (ekonomska geografija), dr. Mirko Marković (kartografija), dr. Pavao Kurtek (ekonomska geografija), dr. Nikola Stražičić (pomorska geografija), dr. Stanko Žuljić (prostorno planiranje), te dakako brojni radovi dr. Ive Rubića, dr. Milana Šenoe, dr. Ratomira Kalmete, dr. Rude Petrovića, dr. Ivana Jelena, dr. Klementa Derađa, dr. Ante Kalodere, dr. Ive Baučića, dr. Mirka Brazde, Branka Plešea, Milana Sašeka, Alfonza Cvitanovića, mr. Stanka Debota, dr. Radovana Bošnjaka i brojnih drugih.

Svojim znanstvenim i stručnim priložima, od srednje i mlađe generacije hrvatskih geografa ističu se dr. Milan Vresk (urbana geografija), dr. Miroslav Sić (prometna geografija), dr. Zlatko Pepeonik (turistička geografija), dr. Andrija Bognar (geomorfologija), dr. Adolf Malić (agrar na i prometna geografija), dr. Dragutin Feletar (industrijska geografija), dr. Petrica Novosel Žic (kartografija), dr. Radovan Pavić (politička geografija), dr. Miljenko Bilen (ekonomska geografija), dr. Ante Marinović Uzelać (prostorno planiranje), te mr. Mladen Klemenčić, dr. Hrvoje Turk, dr. Zoran Rocca, dr. Ivan Malkoč, dr. Martin Glamuzina, dr. Mari-

a Rocca de Nazare, mr. Vera Pavlaković-Koči, dr. Zoran Klarić, dr. Ivica Nejašmić, dr. Damir Magaš, dr. Željko Skala, dr. Mate Matas, mr. Stjepan Šterc, dr. Zoran Curić, mr. Silvester Laci, mr. Sven Kulušić, mr. Dane Pejnović, dr. Vesna Mikačić, mr. Dražen Njegač, mr. Borna Fürst-Bjeliš, mr. Zoran Stiperski, mr. Anita Filipčić, mr. Darko Mihljević, mr. Ksenija Bašić i brojni drugi.

VII.

Akademik Josip Roglić (na X. geografskom kongresu 1977) o značenju geografije u društvu rekao je i slijedeće: »Stvarnost oko nas, odnosno geografija koja to istražuje, jest knjiga mudrosti našega vremena: u njoj je svatko napisao ono što zna. Nije više vrijeme za okretanje unazad i prelistavanje »knjiga starostavnih«. Treba i moguće je upoznati stanje i odnose u globalnoj domovini, te na temelju toga realistički usmjeriti vlastita stremljenja i odmjeriti želje. Geografija je u svojoj biti primjenjiva ili nije geografija. Nikada u prošlosti nije bio, niti je mogao biti, toliki interes i potreba geografskoga znanja«.

Iako su u razvoju hrvatske geografije nakon 1945. godine ostvareni neosporni pozitivni pomaci, ova vrlo značajna znanstvena, općekulturna i nacionalna struka nije u cijelosti ostvarila moguće i potrebne ciljeve. Demokratskim promjenama u Hrvatskoj nakon 1990. godine i hrvatska se geografija nalazi na značajnoj prekretnici. Otvaraju se novi zadaci i ciljevi, nove mogućnosti i potrebe, kako znanstvenog geografskog istraživanja, tako i na području formira-

nja obrazovanih geografskih stručnjaka. Vrijednosti zapretanoga građanskoga društva, uz novi demokratski politički i gospodarski sustav, pružaju u Hrvatskoj i geografiji nove izazove i izgleda, na koje geografi trebaju uspješno odgovoriti.

Geografija kao struka i geografi pojedinačno dali su neosporno velik doprinos formiranju i afirmaciji nove hrvatske države. Novim obrazovnim zadacima dobrim je dijelom prilagođen nastavni plan i program na fakultetu, napisano je stotinjak članaka i rasprava o geografskim osnovama krize na južnoslavenskom tlu, o tome je izdano nekoliko knjiga koje su obišle svijet, geografi su širili istinu o Hrvatskoj držeći predavanja, sudjelujući na znanstvenim skupovima i kontaktirajući s geografima cijeloga svijeta. U tom kontekstu od posebnoga su značenja bile knjige »Geographical and demographical issues of Croatia«, Zagreb 1991. (izdano i na hrvatskom), te »Aggression against Croatia – Geopolitical and demographic facts«, Zagreb 1993. (izdano i na hrvatskom), a urednici su bili dr. Ivan Crkvenčić i mr. Mladen Klemenčić. Značajan je u tom nastojanju bio i međunarodni znanstveni skup »Hrvatska – nova europska država«, što ga je u Zagrebu i Čakovcu organizirao Zavod za geografiju i prostorno uređenje tijekom rujna 1993. godine (s dvadeset referata, od kojih polovica inozemnih autora).

Pred geografima, dakle, stoji mnogo zadataka, jer se otvaraju novi vidici i nove potrebe. Još uvijek velik dio hrvatske domovine nije znanstveno geografski istražen, djelotvornije

valja pratiti i povezati našu s europskom i svjetskom geografijom, smjeli je i obilnije prilaziti novim geografskim istraživanjima i inovacijama, još nedostaju monografske obrade pojedinih geografskih specijalnosti, školski i sveučilišni udžbenici, valja se izboriti za adekvatan položaj i tretman geografije u osnovnoj i srednjoj školi, prostorni uvjeti i oprema Geografskoga odjela PMF posve su neprimjereni suvremenim zahtjevima znanstvenoga rada i obrazovanja, težak je materijalni položaj nastavnika i znanstvenika geografa, valja poboljšati međusobne veze i suradnju među geografima, kao i s drugim (osobito srodnim) strukama, itd.

Geografska znanost bilježi, u modernom smislu, kontinuitet djelovanja u Hrvatskoj dugom od gotovo stoljeće i pol, a Katedra za geografiju na Zagrebačkom sveučilištu punih 110 godina. To je tradicija koja raduje, ali uvelike i obvezuje. Ta obveza predanoga djelovanja na unapređivanju geografije, pogotovu se odnosi na današnje članove Geografskog odjela PMF, kao središnje hrvatske geografske znanstvene i obrazovne institucije, ali i na sve hrvatske geografe. Na razvoju hrvatske geografije svi oni, a i uz pomoć društva, trebaju poraditi znatno aktivnije i složenije nego dosad.

Literatura i izvori

1. BAJŠ, LJ. (1988): Bibliografija izdanja Saveza geografskih društava Hrvatske 1929-1987, Geografski glasnik 50, Zagreb.
2. BRAZDA, M. (1988): Dr. Radovan Bošnjak 1990-1987, Geografski glasnik 50, Zagreb.
3. CRKVENČIĆ, I. (1964): Osnovni geografski problemi Hrvatske, Zbornik IV. kongresa geografa Jugoslavije, Zagreb.
4. CRKVENČIĆ, I. (1974): Geografski odjel, Spomenica Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta 1874-1974, Zagreb.
5. CRKVENČIĆ, I., FELETAR, D. (1985): Osnovna obilježja razvoja geografije u Hrvatskoj, Scientia Yugoslavica 11, Zagreb.
6. DADIĆ, Ž. (1985): Razvitak i djelovanje Hrvatskoga prirodoslovnoga društva od njegova utemeljenja godine 1885. do danas, Spomenica Hrvatskog prirodoslovnog društva 1885-1985, Zagreb.
7. DERADO, K. (1989): 60. obljetnica prof. dr. Ivana Baučića, Geografski glasnik 51, Zagreb.
8. Dokumentacija Geografskog odjela PMF u Zagrebu, osobito popisi diplomiranih, magistranata i doktoranata, te zaposlenog osoblja.
9. FELETAR, D. (1987): Stanje organiziranosti geografa u Jugoslaviji i neophodnost efikasnijeg strukovnog organiziranja, Geografski glasnik 49, Zagreb.
10. FELETAR, D. (1987/88): Geografija danas kod nas, Priroda 5-6, Zagreb.
11. FELETAR, D. (1988): Uz 50 brojeva Geografskog glasnika, Geografski glasnik 50, Zagreb.
12. FRIGANOVIĆ, M. (1977): O razvoju geografske misli i istraživanja u Hrvatskoj nakon 1945. godine, Zbornik X. kongresa geografa Jugoslavije, Beograd.
13. GAVAZZI, A. (1929): Uvodna riječ, Hrvatski geografski glasnik 1, Zagreb.
14. GAVAZZI, A. (1930): Geografija u Kraljevini Jugoslaviji iza svjetskoga rata, Hrvatski geografski glasnik 2, Zagreb.
15. Geografija (1958): Enciklopedija Jugoslavije, I. izdanje, 3. knjiga, Zagreb.
16. Geografija (1967): Enciklopedija Leksikografskog zavoda, knjiga 2, Zagreb.
17. HERAK, M., ROGIĆ, V., MALČINSKI, J., GAMS, I., VASOVIĆ, M., FELETAR, D., RIDANOVIĆ, J. (1988): Akademik Josip Roglić 1906-1987, Geografski glasnik 50, Zagreb.
18. HRANILOVIĆ, H. (1895/96): Oblik Zemlje, Prilog povijesti geografije, Glasnik Hrvatskog naravoslovnog društva VIII, Zagreb.
19. HRANILOVIĆ, H., HEINZ, A. (1900): Geografsko društvo, Glasnik Hrvatskog naravoslovnog društva XI, Zagreb.
20. KARLIĆ, P. (1928): Život i djelovanje Vjekoslava Klaića, Zagreb.
21. KOZLIČIĆ, M. (1990): Historijska geografija istočnog Jadrana u srednjem vijeku, Split.
22. MARKOVIĆ, M. (1993): Descriptio Croatiae, Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata, Zagreb.
23. MARKOVIĆ, M. (1973): Neke manje poznate inicijative iz najranijih faza djelovanja i rada našega društva, Geografski glasnik 35, Zagreb.
24. MARKOVIĆ, M. (1978): Geografska bibliografija Jugoslavije od početaka 16. stoljeća do 1970. I. i II., JAZU, Zagreb.
25. MARKOVIĆ, M. (1981): Geografska istraživanja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Zbornik Trećeg simpozija o povijesti znanosti, Zagreb.
26. MARKOVIĆ, M. (1982): Geografsko poznavanje Hrvatske u djelima srednjovjekovnih pisaca, Zbornik Četvrtog simpozija o povijesti znanosti, JAZU, Zagreb.

27. MARKOVIĆ, M. (1975): Razvitak kartografskog upoznavanja današnjih jugoslavenskih zemalja, prvi dio, Zavod za kartografiju Geodetskog fakulteta, Zagreb.
28. MIKAČIĆ, V. (1971/72): 25 godina postojanja i djelovanja Geografskog društva Hrvatske 1947–1972, Geografski glasnik 33–34, Zagreb.
29. PEPEONIK, Z. (1978): Geografska znanost u Hrvatskoj, Geographica Iugoslavica I, Ljubljana.
30. PEPEONIK, Z., FELETAR, D. (1983): Jedno stoljeće Katedre za geografiju Sveučilišta u Zagrebu 1883–1983, Geografski glasnik 45, Zagreb.
31. PLEŠE, B. (1988): Uz 70. godišnjicu života Alfonsa Cvitanovića, Geografski glasnik 50, Zagreb.
32. Prirodni zemljopis Hrvatske, uredio Dragutin Hirc, opsežan prikaz razvoja geografije u Hrvatskoj od početaka do kraja 19. stoljeća, Zagreb 1905.
33. RIDANOVIĆ, J. (1989): Šezdesetogodišnjica prof. dr. Tomislava Šegote, Geografski glasnik 51, Zagreb.
34. RIDANOVIĆ, J. (1989): Dr. Mirko Marković – povodom šezdesetogodišnjice života, Geografski glasnik 51, Zagreb.
35. RIDANOVIĆ, J. (1988): 65. obljetnica prof. Branka Plešea, Geografski glasnik 50, Zagreb.
36. ROGIĆ, V. (1987): Regionalna geografija Jugoslavije I, Zagreb.
- 36a. ROGIĆ, V. (1966): 60. godišnjica prof. dr. Josipa Roglića, Geografski glasnik, Zagreb.
37. ROGIĆ, V. (1987): O geografskoj misli, geografskoj disciplini i geografiji u Hrvatskoj, Geografski glasnik 49, Zagreb.
38. ROGIĆ, V. (1983): Šezdesetogodišnjica prof. dr. Ivana Crkvenčića, Geografski glasnik 45, Zagreb.
39. ROGLIĆ, J. (1977): Naša geografska misao u poslijeratnom razdoblju, Zbornik X. kongresa geografa Jugoslavije, Beograd.
40. ROGLIĆ, J. (1964): Jugoslavenska geografija između dva kongresa, Zbornik VII. kongresa geografa Jugoslavije, Zagreb.
41. SAŠEK, M. (1971/72): 70. godina prof. dr. Vladimira Blaškovića, Geografski glasnik 33–34, Zagreb.
42. Sedamdeset godina akademika dra Josipa Roglića, Geografski glasnik 38, Zagreb 1976.
43. SIĆ, M. (1980): Izvještaj o 30-godišnjem razvoju Geografskog društva Hrvatske, Spomen-zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske 1947–1977, Zagreb.
44. SMIČIKLAS, T. (1900): Petar Marković (nekrolog), Ljetopis JAZU 14, Zagreb.
45. ŠEGOTA, T. (1986): Akademik Josip Roglić (s bibliografijom), Geografski glasnik 48, Zagreb.
46. ŠEGOTA, T. (1989): Šezdeseta obljetnica prof. dr. Josipa Ridanovića, Geografski glasnik 51, Zagreb.
47. ŠEGOTA, T. (1988): Šezdesetogodišnjica prof. dr. Mladena Friganovića, Geografski glasnik 50, Zagreb.
48. ŠENOVA, M. (1943): Zemljopis, Naša domovina I, Zagreb.
49. ŠENOVA, M. (1917): Geografska bibliografija za Hrvatsku i Slavoniju, Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva 28, Zagreb.
50. Tri decenija postojanja i rada Geografskog društva Hrvatske, više autora, Spomen-zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske 1947–1977, Zagreb, 1980.
51. VANINO, M. (1939): O postanku zemljovida Hrvatske od Stjepana Glavača (1673), Hrvatski geografski glasnik 8–10, Zagreb.

Summary

THE REVIEW OF DEVELOPMENT OF CROATIAN GEOGRAPHY (on 110th Anniversary of Geographical Department at the University of Zagreb)

by

Dragutin Feletar

Geographical Department was established at the Faculty of Philosophy, the University of Zagreb, in 1833. It is the oldest geographical department in South-Slavic countries. In past 110 years of its continual work, Geographical Department (meanwhile re-established at the Faculty of Science) has played the leading role in development of Croatian geography, producing a number of highly educated geographers.

It is true that geographical information on Croatia date from ancient times so that considerable descriptions and articles come even from old Greek and Roman ages. In this paper the long history of Croatian geography is elaborated in six particular stages:

1. from the beginning til 17th century, when fairly few articles on Croatia were written, although they are of great cultural and scientific importance;

2. in 17th and 18th centuries a lot of significant geographical papers and maps of Croatia were done;

3. in 19th century was built the base not only for prosperity of Croatian geography, but also for its promotion as a science being lectured at the University;

4. in 1883 established Petar Matković the Geographical Department in Zagreb; during following 60 years geography was struggling for its final affirmation;

5. the period 1945-1990 was very fruitful for Croatian geography, in spite of real-socialistic atmosphere prevailing in former Yugoslavia;

6. present status of Croatian geography is characterized by efforts of making closer contacts with modern European and world achievements in the field, regardless of crisis existing in this part of Europe.

Dr. Dragutin Feletar, red. prof.
Geografski odjel PMF
Hrvatska, 41000 Zagreb
Marulićev trg 19